

РАЦІОНАЛЬНЕ НАСИЛЛЯ ЯК АТРИБУТ ВЛАДИ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Проаналізовано особливості трансформації змісту насилля як соціального явища і атрибуту влади під впливом глобалізаційних процесів. Наголошується на новій раціоналізації насилля, що полягає у тотальному продукуванні компетентного насилля у масовій культурі та його здійсненні за принципами макдональдизації.

Ключові слова: насилля, глобалізація, макдональдизація, компетентність, «нова раціональність».

Slusar Wadym. Racjonalna przemoc, jako atrybut władzy w zglobalizowanym świecie.

Autor dokonał charakterystyki przemian w stosowaniu form przemocy, jako zjawiska społecznego a zarazem atrybutu władzy, zachodzących pod wpływem procesów globalizacyjnych. Skoncentrował uwagę na „nowej racjonalizacji” przemocy, polegającej na upowszechnianiu przemocy kompetentnej w kulturze masowej i jej realizacji na zasadach makdonaldyzacji.

Słowa kluczowe: przemoc, globalizacja, makdonaldyzacja, kompetencja, „nowa racjonalność”.

Слюсар Вадим. Рациональное насилие как атрибут власти в глобализованном мире.

Анализируются особенности трансформации содержания насилия как социального явления и атрибута власти под влиянием глобализационных процессов. Сделан акцент на новой рационализации насилия, что заключается в тотальном продуцировании компетентного насилия в массовой культуре и его осуществлении по принципам макдональдизации.

Ключевые слова: насилие, глобализация, макдональдизация, компетентность, «новая рациональность».

Slyusar Vadym. Rational Violence as an Attribute of Power in the Globalized World.

The features of transformation of the content of the violence as a social phenomenon and attribute authorities under the influence of globalization processes are analyzed. The new rationalization of violence which consist in total producing of competent violence in masscult and its implementation on the principle of McDonaldization is emphasized.

Keywords: violence, globalization, McDonaldization, competence, «new rationality».

Глобалізаційні процеси спричинили потужні структурні соціальні зміни, які позначилися як на характері функціонування соціальних спільнот і груп, так і на змісті низки соціальних явищ, серед яких важливе місце займає насилля. Осмислення проблеми насилля як соціального та духовного феномену було відображене у дослідженнях багатьох філософів ХХ століття, передусім В. Беньяміна, М. Фуко, Р. Жирара, С. Жижека, Е. Балібара, П. Аснера тощо. Поняття «насилля» трактується у філософських науках, по-перше, як невинуватене, несправедливе використання сили для вирішення певних соціальних завдань, що зазвичай призводить до перекидання поставлених (навіть благородних) цілей і мети, а, по-друге, як примус (дія), до якого вдаються особа, група, держава для досягнення поставлених цілей; це використання сили пов'язане з прямим заподіянням фізичного, психічного чи морального збитку іншій особі або державі чи загрозою такого заподіяння [1, с. 114]. Насилля постає таким видом впливу людини на людину з метою спонукати до визначеної поведінки [2, с. 18]. Насилля спонукає об'єкта, на який здійснюється певний вплив, до таких чи інших дій. Глобалізаційні процеси та зростання освіченості широких верств населення актуалізують пошук інших форм здійснення владою насилля, для яких характерні непряма дія, комплексність та чіткість і ясність водночас. Насилля, на думку Н. Лумана, є «генетичною, мінімальною і неодмінною умовою заснування системи влади, але поступово воно втрачає функції контролю над нею», а, отже, «можливість раціонального тлумачення системної комплексності з часом стає проблемою» [3, с. 107].

Насилля «раціоналізується», тобто актуалізуються його раціональні форми, набуваючи характеру тотальності. Однією із таких раціональних форм є компетентне насилля, яке в добу глобалізації продукується у масовій культурі і все більше стає найбільш уживаним інструментом влади. Компетентне насилля, по суті, є беньямінівським «божественним» насиллям, спрямованим на виправдання цілей, на відміну від «міфічного», спрямованого на виправдання засобів, оскільки «не існує ніякого розуму, який би приймав рішення стосовно виправдання засобів і виправданості цілей, доленосне насилля приймає рішення відносно перших, а Бог – відносно останніх» [4, с. 196]. Лише компетентність, на думку Г. Гофмейстера, здатна надати поняттю «насилля» позитивних конотацій [2, с. 45]. Пряма дія насилля здатна зламати волю об'єкта, на який воно спрямоване, у той час, як раціональне, а зокрема і компетентне, має на меті передусім підкорення його волі. Відтак компетентне насилля залишає за об'єктами можливості відстоювати власну свободу, приймати рішення, передбачає навіть співучасть об'єкта і суб'єкта у здійсненні насилля. Це призводить до зворотної дії, спрямованої від об'єкта насилля на суб'єкт, що характеризується посиленням самої влади, яка використовує цей інструмент впливу.

Влада використовує такі дві основні форми здійснення компетентного насилля як залякування і переконання. Одним із основних методів залякування при здійсненні компетентного насилля завжди була зброя, яка з моменту створення як предмету людської діяльності слугувала реалізації практичних цілей – убивати звірів заради їжі, захисту тощо. З часом зброя стала виражати суб'єктивну інтенцію до насилля. Зброя як об'єкт реального світу уособлює в собі загальний намір здійснити насилля за умови, що інші об'єкти усвідомлюють її призначення. Донині образ зброї, будучи виявом необхідності поклоніння перед владою як єдиним повноважним органом на здійснення насилля, який має право беззастережного застосування зброї, символічно закріплюється в гербах, емблемах та інших владних атрибутах. Таким атрибутом в Україні є булава. Утім удосконалення технологій зброї аж до створення зброї масового знищення акцентують увагу при здійсненні компетентного насилля не на силі влади, а на можливості її застосувати. Відтак якщо примус здійснювався за принципом «ми все одно вас примусимо так робити», то нині актуалізується якісно інший – «або ви робите так, або вас буде знищено й інші будуть це робити саме так, як ми хочемо». Прикладом здійснення такого компетентного насилля є тотальна «демократизація» світу, регулярні ультиматуми з боку потужних у військовому плані країн (насамперед США, ФРН, Франції, Великобританії) стосовно країн, в яких відбуваються внутрішні локальні військові конфлікти (Лівія, Сирія тощо), або тих, чий режим визнаний «недемократичними» чи небезпечними (Ірак, Іран).

Сучасні соціальні трансформації, які супроводжуються економічними та політичними кризами, призводять людство до описаної Р. Жираром «міметичної кризи». Її подолання стає можливим за умов «принесення жертви», формування образу спільного ворога, утвердження стану «всі проти одного» [5]. Таким об'єктом ворожості у глобалізованому світі є «суб'єкт, здатний до насилля», який має характеристику універсальності, тобто немає чіткого критерію ідентифікації цього суб'єкта. Завдання фіксувати приналежність тих чи інших осіб та груп до «суб'єкта, здатного до насилля» виконує суб'єкт, який здійснює компетентне насилля (наприклад: влада, духовні лідери). На відміну від загрози застосувати фізичне насилля, що притаманне залякуванню, нині все більше актуалізується роль вербального насилля як складової переконання. До поширення у глобальних масштабах впливу таких засобів масової інформації як телебачення та Інтернет компетентність визначалась здатністю суб'єкта насилля переконувати об'єкти, що він володіє системою знань, здатний здійснити аналіз і прогноз процесів, яких стосується його компетенція, і має здійснити насилля з метою практичного розв'язання існуючої проблеми. Сучасні ЗМІ змінюють зміст і характер компетентності, оскільки суттєво зріс рівень освіченості людей. Компетентність набуває масового характеру і є методом маніпуляції громадською думкою для здійснення «міфічного» насилля. Завдяки різним ток-шоу із залученням фахівців у галузі обговорюваної теми в широких колах населення створюється відчуття співучасті щодо вироблення компетентного «експертного» рішення

стосовно різних сфер соціального, політичного та культурного життя. Так, наприклад, постійне обговорення на політичних ток-шоу російсько-українських газових угод, що відбувається в останнє десятиліття, формувало уявлення про компетентність кожного громадянина щодо видобутку газу, складання формули ціни тощо. Таким чином «санкціонується» застосування прямого насилля відносно визначеного «суб'єкта, здатного до насилля». Подібні ток-шоу на американському телебаченні дозволили визначити у громадській думці вказаним суб'єктом ісламських терористів та розпочати військам США низку воєн та військових операцій проти ісламських країн. Так, зокрема, одним з перших кроків до утвердження в масовій свідомості уявлення про мусульман як суб'єктів, здатних до насилля, була поширена у західних мас-медіа перед війною 1991 року в Перській затоці «експертна» інформація про Близький Схід та арабів. Стверджувалося, що там «усі дороги ведуть до базару; араби розуміють лише силу; брутальність і насилля – елементи арабської цивілізації; іслам – нетолерантна, сегрегаційна, «середньовічна», фанатична, жорстока, антижіноча релігія» [6, с. 414].

Сучасні глобалізаційні процеси супроводжуються низкою супутніх, серед яких філософи, соціологи, культурологи та економісти виокремлюють макдональдизацію. Це поняття походить від назви компанії «Макдональдз», чиї принципи швидкого обслуговування вийшли із ресторанної сфери і поширюються в інших секторах як західного суспільства, так й інших цивілізацій. Соціально-філософського змісту поняття «Макдональдизація суспільства (McDonaldization of society)» набуває у працях Дж. Рітцера, який, аналізуючи проблему раціональності у творчості М. Вебера, вказує на зміну парадигми раціональної формальності з бюрократії, «тейлоризму», «фордизму» на ресторан швидкого харчування. Модель «Макдональдза» має низку економічних переваг (ефективність, передбачуваність, акцент на кількості, дегуманізація та уніфікація технологічних процесів). Принцип цієї моделі поширився і на інші соціальні сфери, які потребували інших – більш прихованих – форм здійснення соціального контролю і насилля.

Насилля виявляє себе як необхідність пригнічення тих людських інстинктів та афектів, які носять асоціальний характер. Індустріальне суспільство позначається концентрацією мас людей, що призводить до втрати індивідом усталених зв'язків із властивими традиційному суспільству малими соціальними групами (з родом, сусідами, громадою тощо) та до послаблення прямого впливу на ірраціональні потяги. Відтак змінюються форми здійснення насилля і контролю.

Соціальні перетворення за останні десятиліття набули глобального характеру, а це, у свою чергу, в таких же масштабах актуалізувало деструктивний вплив на соціальний порядок різних соціальних груп та спільнот, в чиему середовищі у латентній формі уже панували ірраціональні імпульси. У цій ситуації, зазначає К. Маннгайм, у вказаних групах ірраціональність реалізується у відкритих формах, а в тих групах і спільнотах, які могли б їй протидіяти, можна констатувати панування безпорадності і раптову появу зневіри у формуючу суспільство владу розуму [7]. На протидію цьому у масовій культурі впроваджується принцип макдональдизації, який ґрунтується на засадах нової раціональності, насильне заперечення можливості існування усього зайвого, «нерозумного».

Тенденційне зростання загального рівня освіченості у світі інституціалізується у макдональдизованому суспільстві в систему підготовки вузькокваліфікованих фахівців, здатних чітко слідувати підготовленим фахівцями вищого рівня інструкціям. Дж. Рітцер описує таку технологію всюдисущої «книги інструкцій» на прикладі центрів догляду за дітьми «мак-чайлд» (тут наймаються працівники на короткий час без досвіду спілкування з дітьми) та раціоналізованої системи охорони здоров'я (насилля над лікарями здійснюється через впровадження «маршрутів» (pathways) з чітким алгоритмом дій в будь-якій ситуації, зводячи до мінімуму технологічне втручання людини) [8, с. 305 – 309]. Ці «маршрути» виконують як насильницьку функцію програмування дій лікарів, так і контролю за «правильністю» виконання ними службових обов'язків. Це ґрунтується на принципі ресторану швидкої їжі: «Швидко поїв і звільнив місце іншому». Цьому слугує технізація обслуговування,

раціональне використання часу і чітка послідовність дій кожного учасника процесу. Останнє стає можливим за рахунок засвоєння кожним свого «маршруту». Соціальний характер цього принципу, актуалізований в глобалізованому світі, виявляється в міфі про динамічність життя сучасної людини (збільшення швидкості виконання різних операцій за рахунок техніки, швидкості передачі інформації, кількості виконань операцій людиною за рахунок розчленування й структурування виконуваних процесів створюють ілюзію швидкоплинності самого життя). «Раціональне» відтепер розуміється як «правильно і швидко», що за браком часу не піддається перевірці й сприймається на віру. Відтак новою формою насилля, яке пропонує макдональдизоване суспільство, є нав'язування індивідам механізму пасивного сприйняття готових установок, цілого комплексу правил і установок, які стосуються усіх сфер життя, в т.ч. побутової, що пояснюється необхідністю «встигати за часом». Світоглядні ж орієнтації індивіда в макдональдизованому суспільстві заміщуються «ілюзорною компетентністю».

Отже, раціональне насилля як атрибут влади у глобалізованому світі виражається у формі компетентного насилля, яке набуває тотального характеру та діє за принципом макдональдизації (насильницьке заперечення можливості існування усього зайвого, «нерозумного»). Насилля змінює свій характер і діє на основі створення відчуття всезагальної компетентності через продукування у масовій культурі способів спільного прийняття рішень, що слугує уже виправданню методів, а не цілей. Насилля у макдональдизованому світі діє за принципом, по-перше, раціональної необхідності з метою економії часу за рахунок співставлення поведінки індивіда з «книгами-інструкціями» та, по-друге, «ілюзорної компетентності».

1. *Геополітичний словник* : навч. посіб. / [кол. авт. : Саух П. Ю., Бутковська Н. Ю., Герасимчук А. А. та ін.] ; за заг. ред. проф. П. Ю. Сауха. – К.: «МП Леся», 2010. – 327 с.

2. *Hofmeister H. Der Wille zum Krieg oder Die Ohnmacht der Politik. Ein philosophisch-politischer Traktat* / H. Hofmeister. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001. – 160 S.

3. *Луман Н. Власть* [пер. с нем. А.Ю. Антоновского] / Н. Луман. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.

4. *Benjamin W. Zur Kritik der Gewalt* / Benjamin W. / *Gesammelte Schriften*, vol. II, 1, herausgegeben von R. Tiedemann e H. Schweppenhauser, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1999. – S. 179-204.

5. *Слюсар В.М. Насилля в епоху глобалізації: соціально-філософський аспект*. / В.М. Слюсар // *Вісник ЖДУ*. – 2010. – № 54. – 17-21.

6. *Саїд Е. Культура й імперіалізм* / Е. Саїд. – К.: Критика, 2007. – 608 с.

7. *Mannheim K. Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus* / Karl Mannheim. – Bad Homburg: Gehlen, 1965. – 228 p.

8. *Ритцер Дж. Макдональдизация общества 5* [пер. с англ. А.В. Лазарева] / Д. Ритцер. – М.: Издательская и консалтинговая группа «Праксис», 2011. – 592 с.